

"לשבור את גב השחיתות": הערכת תפקודה של הרשות הירדנית למאבק בשחיתות בירדן בראי העיתונות הירדנית בשנים 2006–2018

דוד ש' גבאי ריכטר

תקציר

בראשית חודש אפריל 2021 נפל דבר בממלכת ירדן, שעה שפורסם כי יורש העצר לשעבר, הנסיך חמזה בן חסין, ומקצת מקורביו הושמו במעצר בית או במעצר ממש. ארמונו של עבדאללה השני בן חסין, אחיו למחצה של חמזה ומלך ירדן מאז פברואר 1999 ועד היום, צוטט כמי שהאשים את חמזה ומקורביו בקשירת קשר לביצוע הפיכה ובחתימה תחת שלטון המלך. להגנתו טען הנסיך חמזה, הזוכה לפופולריות רבה בקרב הציבור, כי מדובר בהאשמות שווא שהופצו על ידי משטר שאינו סובלני, ולו להשמעת ביקורת לגיטימית על אופן תפקודו – משטר מושחת וכושלי, המדרדר את הממלכה מרחי אל דחי. חמזה הצהיר כי ימשיך לפעול למען העם והחברה בירדן וימשיך להשמיע את קולו. מהלך זה של הארמון נתקל בביקורת גלויה במערב, ונדרמה כי פרסום הפרשה וההוד התקשורתי הנרחב שזכתה לו, סייעו במיתון אופן המשך טיפולו של הארמון בפרשה, מחשש לפגיעה בתדמית הליברלית והמתקדמת של המלך במערב.

אירוע זה הוא ביטוי לאחת הסוגיות שמלהיטות ביותר את השיח הציבורי הירדני – השחיתות. דבריו של הנסיך חמזה על השחיתות השלטונית הם קצה הקרחון של השיח הציבורי הקשור לתופעה זו, שעל פי סקרי דעת קהל נמצאת בראש דאגותיו של הציבור הירדני זה שנים ארוכות, לצד המצב הכלכלי הקשה, יוקר המחיה, האבטלה הגואה ונטל המיסים המתגבר. מטרת מאמר זה לעמוד על מיקומה הייחודי של תופעה זו בשיח הציבורי הירדני וכמאמצי המאבק בשחיתות בעשור האחרון, בעיקר באמצעות בחינת אופן פעילותה של הרשות למאבק בשחיתות (היאת אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד), כפי שהדבר מתבטא בסיקורה של הרשות בעיתונות הירדנית.

מילות מפתח: ירדן, שחיתות, מאבק בשחיתות, האביב הערבי, עבדאללה השני

מר דוד ש' גבאי ריכטר – דוקטורנט במחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בראיילן;

dsgr.adv@gmail.com

מבוא: תופעת השחיתות וייחודה בהקשר הירדני*

שחיתות מוגדרת כשימוש לרעה בכוח המשרה הציבורית למען השגת תועלת או רווח פרטיים על חשבון הציבור ומשאביו, וידוע כי היא פוגעת באמון הציבור בשלטון, מערערת את יכולתו של השלטון לפעול ביעילות, מגדילה פערים חברתיים וכלכליים וחוסר שוויון, ומעמיקה את תופעת העוני.¹ בעשורים האחרונים ארגונים בין-לאומיים, כגון האו"ם וארגון Transparency International, שמו להם למטרה לקדם את המאבק בשחיתות מתוך הבנה שתפוצתה הנרחבת של התופעה והעמקתה, בייחוד במדינות המתפתחות ובמדינות שאינן דמוקרטיות, הן מכשול עיקרי, גם אם לא יחיד, בדרך לקידום תרבות דמוקרטית וליברלית בחברות ובמדינות האלה. לכן, המניע העיקרי לקידום המאבק בשחיתות ולמיגורה נעוץ ברצון לקדם את זכויות האדם, את שלטון החוק ואת הרווחה הכלכלית, לצמצם פערים בין חלקי החברה האנושית, ולבסס תשתית חברתית מדינית הוגנת יותר לתועלת כלל האנושות ולרווחתה.²

למרות ההנחה המקובלת אשר לפיה במשטרים שאינם דמוקרטיים תימצא רמת שחיתות גבוהה יותר מאשר בדמוקרטיות בשל היעדר מנגנוני שקיפות והיעדר מנגנוני איזונים ובלמים, ובהינתן חירויות אזרחיות מוגבלות, הרי שמדרי השחיתות העולמיים (CPI - Corruption Perception Index) מלמדים כי אין מתאם מובהק בין סוג המשטר (על הרצף האוטוריטרי-דמוקרטי) לבין מידת השחיתות של מדינה.³ כך למשל בחינת מדגם של 22 מתוך 171 מדינות לימדה כי בכולן נרשם שיפור ביכולת המדינה לצמצם את היקף השחיתות. יש לציין כי 10 מתוך 22 המדינות מוגדרות לא דמוקרטיות, ביניהן קטר ואיחוד האמירויות. זאת ועוד, נמצא כי קטר, הלא דמוקרטית, זכתה בשנת 2016 לציון 63 מתוך 100

* המאמר מבוסס על עבודה שוות-ערך לתזה, כחלק מתוכנית הלימודים שלי לתואר דוקטור, בהנחיית פרופ' אליעזר טאובר, לו נתונה תודתי העמוקה על הנחיה ממוקדת ומאירת עיניים.

1 הגדרה ברוח זו מופיעה לדוגמה באתר ארגון Transparency International, ארגון בין-לאומי בלתי ממשלתי הפועל למיגור תופעת השחיתות, המפרסם מדי שנה את מדד תפיסת השחיתות (CPI - Corruption Perception Index), המדרג מדינות על פי מידת הערכתן כמדינות מושחתות או נעדרות שחיתות; ראו: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

2 מתוך ההקדמה לאמנה הבין-לאומית למאבק בשחיתות משנת 2004 – "United Nations Convention Against Corruption" (2004), <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/>, (תאריך כניסה: 27 באוגוסט 2021).

3 ראו למשל: Shang Ying, "Regime and Curbing Corruption", *The China Review*, Vol. 4, No. 2 (Fall 2004), pp. 99-128.

אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד), המשמשת בסיס לשיתופי פעולה ושיתופי מידע בין הרשויות המוסמכות למאבק בשחיתות במדינות השונות.⁸

מאז עלייתו של עבדאללה השני לשלטון, הוא מקפיד להצטייר כרפורמטור ברוח המערב הליברלי, ואף הניא-ליברלי, מבחינה כלכלית.⁹ רוממות שלטון החוק, השוויון, קידום זכויות הפרט והגנה עליהן, וכן המאבק בשחיתות, מאפיינים את הצהרותיו באנגלית ובערבית,¹⁰ והוא רואה חשיבות רבה בעיצוב דמותו ודמותה של ירדן כנקודות אור פרו-מערביות וליברליות במזרח התיכון.¹¹ עם זאת, ביקורת ניכרת נמתחת על המשטר על כך שבמקום לבצע רפורמות ליברליות פוליטיות מהותיות בכיוון דמוקרטי, כגון חזיוקן של מפלגות וחזיוקן של הפרלמנט, חזיוקה של החברה האזרחית, עידוד חופש הביטוי ורפורמת בחירות שתגביר את השקיפות והייצוגיות, המשטר דבק ברפורמות מנהליות שטחיות ולא מהותיות, ובעיקר ברפורמות כלכליות ברוח ליברלית, שהן בבחינת מס שפתיים למחויבות ירדן למערב ולא מעבר לכך, ולא רמון אין כל אינטרס אמיתי לוותר על כוחו הפוליטי העצום.¹² התמקדות זו ברפורמות כלכליות מתיישבת עם ההסברים למניעיהם של משטרים אוטוריטריים להילחם בשחיתות, שהובאו לעיל.

כבר מתחילת שלטונו נקט המלך סדרת צעדים כלכליים ברוח ניא-ליברלית,¹³ ובהם צמצום שירותי המדינה לאזרחיה, ניסיון לצמצם את מנגנון השירות הציבורי, הפרטה נרחבת של שירותים ציבוריים, הרחבת השקעות חיצוניות בכלכלת המדינה, וביטול סובסידיות על

8 "אל-שבכה אל-ערביה לתעוזה אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד", *Arabacinet*, ללא תאריך, <http://www.arabacinet.org/index.php/ar/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

9 Hanna Jaber, "The Jordanian Muslim Brotherhood Movement: From Pillar of Monarchy to Enemy of the State", *Arab Reform*, October 2017, <https://www.arab-reform.net> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

10 עבדאללה אל-ת'אני אבן אל-חסיין, "אל-יורקה אל-נקאשיה אל-סאדסה: סיאת אל-קאנון אסאס אל-דולה אל-מדינה", *King Abdullah*, 16 באוקטובר 2016, <https://www.kingabdullah.jo/ar/discussion-papers/> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

11 Jeffrey Goldberg, "The Modern King in the Arab Spring", *The Atlantic*, April 2013, <https://theatlantic.com/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

12 Mohammed Torki Bani Salameh and Azzam Ali Ananzah, "Constitutional Reforms in Jordan: A Critical Analysis", *Digest of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 2 (Fall 2015), p. 155

13 להגדרה המקובלת למונח "ניא-ליברליזם" ראו למשל: Taylor C. Boas and Jordan Gans-Morse, "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan", *Studies in Comparative International Development*, Vol. 44 (2009), p. 143

מוצרי יסוד.¹⁴ אם בתחילת דרכו זו של המלך ידעה ירדן שיפור במצבה הכלכלי, הרי שלא חלף זמן רב והפערים הכלכליים בין חלקי האוכלוסייה הלכו והעמיקו, שיעורי האבטלה טיפסו ועלו בעקביות,¹⁵ חלה נסיקה ביוקר המחיה, והעמיקו הגירעון התקציבי והחוב הלאומי, והתוצאה הייתה החמרת המצב הכלכלי.

החמרה זו בתורה הזינה מחאה נרחבת. איתרע מזלו של עבדאללה, ובאותה נקודת זמן פרץ "האביב הערבי", והממלכה ראתה מחאות נרחבות ביותר שקראו להחלפת הממשלה, וקריאות רבות יצאו חוצץ נגד תופעת השחיתות הגואה. יודגש כי בניגוד לנעשה במדינות ערב אחרות באותה תקופה, כמעט לא נשמעו קולות להפלת המשטר (אסקאט אל-נט'אם) שכוונו נגד המלך וארמונו, אלא נשמעו קריאות לרפורמה (אצלאלח) ובהן קריאות להפלת הממשלות המושחתות, למאבק בשחיתות ולרפורמות בתחום הפוליטי והכלכלי.¹⁶ בהקשר זה ייאמר כי עבדאללה, כמו המלך חסין לפניו, מתאפיין במינויים ובפיטורים תכופים של ראשי ממשלה, כמנגנון לשחרור לחצים המופנים מן הציבור כלפי מעלה מעת לעת. כך יצא שמאז עלייתו של עבדאללה לשלטון ועד היום (אוגוסט 2021) ידעה ירדן חילופים של 14 ממשלות (לרבות ממשלתו הנוכחית של האני אל-ח'צאונה), ונראה כי עוד היד נטויה. יצוין כי מספר ראשי הממשלה שהתחלפו היה קטן יותר בתקופה זו, שכן מקצתם עמדו בראשות מספר ממשלות, לעיתים ברצף לעיתים לסירוגין.¹⁷

הן בקרב הציבור והן בקרב מומחים לדבר, ישנה הערכה כי הנזק שנגרם לכלכלת ירדן בעקבות מעשי השחיתות לאורך העשורים האחרונים נאמד ביותר מעשרה מיליארד דינאר.¹⁸

14 Lamis Andoni, "King Abdallah: In His Father's Footsteps?", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 29, No. 3 (Spring 2000), pp. 77-89

15 כיום עומד אחוז האבטלה בירדן על שיעורו הגבוה ביותר בשני העשורים האחרונים - כ-24.7%. לשם השוואה, בתקופת "האביב הערבי" עמד שיעור האבטלה על כ-14%; ראו: "Employment and Unemployment", דא"ד'ת אל-אחצאאת אל-עאמה, 9 במרץ 2021, <http://dosweb.dos.gov.jo> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021); *Jordan Unemployment Rate*, <https://tradingeconomics.com/jordan/unemployment-rate>, *Trading Economics*, (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

16 Karl Vick, "In Jordan, the King Decides It's the Right Time to Clean House", *Time*, February 1, 2011, <http://content.time.com/> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

17 "אלי-חכומאת אלי-ארדניה אל-סאבקה", *Prime Minister's Office*, <http://www.pm.gov.jo/>, (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

18 ח'אלד עיאדה עלימאת, "אל-פסאד ואנעכאסאתה עלא אל-תנמיה אל-אקתצאדיה - דראסה חאלת אל-ארדן" (עמאן: דאר אל-ח'ליג' ללנשר ואל-תוזיע, 2020), עמ' 267.

הנזק מתבטא בהקצאת משאבים לא שוויונית ולא יעילה, בסרבול תהליכים בירוקרטיים, בשרירות שלטונית, בהגדלת הפערים בין חלקי האוכלוסייה וביצירת שוק שאינו מושך משקיעים מחו"ל, שכן הם מתקשים לנווט בנבכי הבירוקרטיה המושחתת, ובשל כך נמנעים מהשקעות הנדרשות כל כך למדינה הנעדרת משאבים טבעיים.¹⁹ כך נפגע קשות אחד מיסודות מדיניותו הניאו-ליברלית של עבדאללה.²⁰

כאן המקום לציין כי למרות המאמצים הניכרים להילחם בשחיתות בשנים האחרונות, בוודאי מאז הקמת הרשות, לא הצליחה ירדן לשפר את דירוגה במדד השחיתות העולמי (CPI). נכון לשנת 2020 ירדן ממוקמת במקום ה-60 מתוך 180 המדינות שנכללות במדד, ובין שנת 2006 (שנת הקמת הרשות) לשנת 2020 הצינון הממוצע שלה היה 48.6%.²¹ בשנת 2015 הגיעה ירדן לצינון מקסימלי של 53%, אך שבה והידרדרה בדירוג לצינון 49% נכון לשנת 2020. יצינון כי ציון 0% במדד CPI מלמד על מדינה מושחתת לחלוטין, וצינון 100% מלמד על מדינה נקייה משחיתות. כמו כן, בהשוואה אזורית מצויה ירדן במקום החמישי, אחרי איחוד האמירויות, קטר, עמאן וסעודיה.²²

במרכז השיח הנוגע לשחיתות בירדן שבים ועולים מושגי ה"מחסוביה" וה"נאסטה", שאת שניהם אפשר להגדיר בפשטות כ"פרוטקציה". מדובר בשימוש בקשרים לקידום מטרות אישיות ובמינוי מקורבים (נפוטזים). מי ש"יש לו פרוטקציה" (אלה מחסוביה) יכול לזרז הליכים בירוקרטיים תוך "שימון המערכת", הוא זוכה להתקבל ביתר קלות למקומות לימוד ועבודה, וככלל מנווט ביתר קלות את חייו בסבך הבירוקרטי המושחת של ירדן. מנגד, מי ש"אין לו פרוטקציה" (מא אלה מחסוביה) מתקשה מאוד במציאת עבודה, בקבלה ללימודים

19 Marcus Loewe, Jonas Blume and Johanna Speer, "How Favoritism Affects the Business Climate: Empirical Evidence from Jordan", *The Middle East Journal*, Vol. 62, No. 2 (Spring 2008), pp. 259-276

20 "Jordan Corruption Report", *Risk and Compliance Portal*, April 2020, <https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/jordan/> (תאריך כניסה: 2 ביולי 2021).

21 מדובר בשקלול הנתונים שחולצו מהדו"חות השנתיים בדבר מדד ה-CPI בשנים 2006-2020, על בסיס הנתונים באתר: <https://tradingeconomics.com/jordan/corruption-index> (תאריך כניסה: 27 באוגוסט 2021).

22 "Corruption Perception Index 2020", רשיד - אל-שפאפיה אל-דוליה - אל-ארדן, 28 בינואר 2021, <https://rasheedti.org/on-the-occasion-of-the-launch-of-the-corruption-perceptions-index-results-for-2020/?lang=en> (תאריך כניסה: 27 באוגוסט 2021). יצינון כי "רשיד" הוא הארגון המשמש נציגות מקומית של ארגון Transparency International בירדן.

המתאימים לכישוריו או לשאיפותיו, וככלל ידו על התחתונה.²³ לא אחת התבטאו דמויות בולטות בירדן, ובראשן המלך, בדבר היות ה"מחסוביה" וה"ואסטה" אבי אבות הטומאה והבסיס לתופעת השחיתות, הדגישו את הצורך להכריז עליה מלחמת חורמה, וקראו "לשבור את גב השחיתות".²⁴ עבדאללה אף כינה תופעות אלו "מחלה חברתית", ואמר כי היא פוגעת ברמת הפיתוח החברתי-כלכלי של החברה.²⁵

לתופעה זו יש לצרף את ההיבט הדמוגרפי, ובייחוד את השסע העבר-ירדני-פלסטיני.²⁶ ירדן, המונה כיום יותר מעשרה מיליון נפש, ובהם כמיליון פליטים (רובם מסוריה ומעראק), מורכבת מרוב של תושבים מוסלמים ממוצא פלסטיני (כ-60%), וממיעוט מוסלמי ממוצא בדווי עבר-ירדני (כ-40%).²⁷ משפחת המלוכה נמנית עם צאצאי הנביא מחמד, והגיעה לירדן בחסות בריטית בשנות העשרים של המאה העשרים. עבדאללה בן חסין (סבא רבא של עבדאללה השני) הפך לאמיר עבר הירדן, וביסס את שלטונו בעיקר על ברית עם קונפדרציות שבטים בדוויים עבר-ירדניים.²⁸ מאז ועד היום, הנהגת השבטים העבר-ירדניים שימשה וממשיכה לשמש מקור תמיכה חשוב לארמון, ומרבית חבריה הם בעלי תפקידים בצבא, במנגנוני הביטחון, בממשלה, בפרלמנט ובממשל המקומי. לכן, פרוטקציה נחשבת לביטוי לנאמנות השבטית ולשמירה על האינטרס השבטי - "שמור לי ואשמור לך" בתוך השבט.²⁹ המבנה הפוליטי של המדינה הירדנית, עוד מתחילתה, נועד להנציח את כוחם ואת השפעתם של ראשי השבטים, כך שמערכת הערכים והחוקים השבטיים נרקמה לתוך השיטה

23 Yazan Doughan, "Corruption in the Middle East and the Limits of Conventional Approaches", *GIGA Focus Middle East*, Vol. 6 (September 2017), <https://pure.giga-hamburg.de/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

24 "אל-עלאף יצף אל-ואסטה ואל-מחסוביה באנהא אל-תחדי אל-אכבר אמאם היאת אל-נזאהה", אל-סביל, 2 בנובמבר 2016, <https://assabeel.net/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

25 "Unchecked Corruption Puts Jordan, and Middle East, at Risk", *Anti-Corruption Digest*, March 4, 2019, <https://anticorruptiondigest.com> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

26 Nur Koprulu, "Electoral Pluralism, Social Division and the 2016 Parliamentary Elections in Jordan", *Digest of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 2 (2017), pp. 280-282

27 "Population of Jordan", *Fanack*, August 10, 2020, <https://fanack.com/jordan/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

28 נחמן טל, עימות מבית: התמודדות מצרים וירדן עם האסלאם הקיצוני (תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת תל אביב, 1999), עמ' 189.

29 Muhammed A. Al Oudat, "Corruption as a Cultural Form of Mediation in Jordan Society", *Anthropos*, Vol. 110, No. 2 (2015), pp. 447-461

החוקתית והפוליטית של המדינה הירדנית המודרנית.³⁰ ברוח זו דפוסי ההצבעה לפרלמנט הירדני משמרים את הבכורה השבטית במרבית מחוזות הבחירה, ובדרך כלל נחשבת הבחירה ל"קליינטליזם", דהיינו הצבעה על בסיס של "תן וקח" בין הבוחרים לשלוחיהם, שמהם מצופה כי עם היבחרם "יספקו את הסחורה".³¹ בהקשר זה ייאמר כי שיטת הבחירות לפרלמנט שנויה במחלוקת, שכן באמצעות חלוקה מלאכותית של מחוזות הבחירה היא מאפשרת שימור משקל-יתר להנהגה השבטית הברווית, על פני מרבית האוכלוסייה, שהיא עירונית פלסטינית. לכן, תוצאות הבחירות לפרלמנט אינן נחשבות למייצגות לאשורן את העדפות הציבור, והן מותירות את הבכורה להנהגה העבר-ירדנית.³² מכאן, שמי שיימצא לרוב "חסר פרוטקציה" יהיה דווקא הפלסטיני, שאין לו השתייכות שבטית-ברווית, ולכן לא ייהנה מגישה שווה למשאבי הציבור.³³ לא במקרה הגורמים המעכבים רפורמות ליברליות שנועדו להגביר את הביזור הפוליטי והשוויון, נמנים עם האליטה העבר-ירדנית, בין במסד הממשלתי והביטחוני ובין בפרלמנט, ולא פעם הם מצליחים לסכל את קידומן של רפורמות אלו, מתוך חשש לאובדן כוחם והשפעתם הפוליטיים.³⁴

יצוין כי ריכוזם של הירדנים ממוצא עבר-ירדני הוא בעיקר בפריפריה הגיאוגרפית הכפרית של הממלכה. בניגוד לכך, עם השנים צברו הירדנים ממוצא פלסטיני מעמד של בכורה בתחום הכלכלי, והם יושבים בעיקר בערים המרכזיות ובמחנות הפליטים, ומרבית בני המעמד הבינוני-גבוה הם פלסטינים עירוניים, ובידיהם השליטה במרכזי העסקים של המדינה. דווקא לבני מעמד זה ישנו אינטרס בשימור הסדר הכלכלי הקיים, בשל תקופת השפע היחסי והיציבות שהם נהנים מהן.³⁵ לצד זאת יצוין כי אפשר למצוא בקרב הפלסטינים כאלו העומדים בעמדות מפתח שלטוניות. בהקשר זה מעניין לציין את באסם עוצ' אללה, ירדני

30 Yoav Alon, *The Making of Jordan* (London: I. B. Tauris, 2007), pp. 148-159

31 Nur Koprulu, "Consolidated Monarchies in the Post Arab Spring Era: The Case of Jordan", *Israel Affairs*, Vol. 20, No. 3 (2014), pp. 303-322

32 Mohammed Torki Bani Salameh and Azzam Ali Ananzah, "Constitutional Reforms in Jordan: A Critical Analysis", *Digest of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 2 (Fall 2015), p. 158

33 Douglas A. Jones, "Vitamin or Poison? Wasta and Politics in Jordan" (PhD Dissertation, Rutgers University, 2016), p. 10

34 Ali Mahafzah, "Jordan: The Difficult Path Towards Reform", *Al-Jazeera*, December 19, 2012, pp. 4-5, <https://studies.aljazeera.net/en/profile/ali-mahafzah> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

35 Sara A. Tobin, "Jordan's Arab Spring: The Middle Class and Anti-Revolution", *Middle East Policy*, Vol. 19, No. 1 (Spring 2012), pp. 98-99

שנולד בירושלים, התחנך בירדן ואת השכלתו הגבוהה קיבל בארצות הברית ובאנגליה. לעוצ' אללה דוקטורט בתחום הכלכלה, ועם סיום לימודיו ופעילותו הכלכלית באנגליה שב לירדן והשתלב בתפקידים כלכליים בכירים בממשל הירדני מאמצע שנות התשעים. כוכבו של עוצ' אללה דרך עם מותו של המלך חסין ועלייתו לשלטון של עבדאללה, אז הלך עוצ' אללה והפך מקורב יותר ויותר למלך, וברבות הימים עמד בראש לשכתו. לאחר מכן שימש שר בכמה משרדים כלכליים, והיה ממובילי הרפורמות הניאו-ליברליות שקידם המלך, ואף נחשב "סנדק ההפרטה" (ולא לחיוב).³⁶ לקראת סוף העשור הראשון של המאה ה-21 דעך כוכבו לאחר ששמו נקשר הן לפרשות שחיתות והן להאשמות של אשתו כי הכה אותה, פרשה שהסתיימה בגירושו. לאחר מכן עזב עוצ' אללה את הממלכה והשתקע במדינות המפרץ, ואף הפך ליועצו של יורש העצר הסעודי, מחמד בן סלמאן, יריבו של המלך עבדאללה השני.³⁷ תפקידו זה האחרון של עוצ' אללה היה בין הסיבות להתגבשות החשדות נגדו בקנוניה שנרקמה כביכול נגד המלך עבדאללה עם הנסיך חמזה, אחיו למחצה של המלך, ועם השריף חסן בן זיד, אף הוא קרובו של המלך.³⁸ בפרשה נעצרו עוצ' אללה והשריף זיד, ובתחילת חודש יולי 2021 נידונו שניהם ל-15 שנות מאסר ועבודות פרך על ידי בית המשפט לביטחון המדינה.³⁹

הרפורמות הכלכליות שעליהן דובר בתחילה, ובראשן הפרטת השירותים הציבוריים בירדן, פגעו בראש ובראשונה דווקא בתומכיו המסורתיים של הארמון - העבר-ירדנים - ורבים מהם איבדו את מקור פרנסתם במגזר הציבורי. מעבר לכך, פגיעת הרפורמות הכלכליות בעיקר בבני המעמד הנמוך בערים וכן בפריפריה הכפרית, לרבות אובדן מקומות עבודה והאמרת יוקר המחיה, הגדילה את הפערים הכלכליים במידה ניכרת. כתוצאה מכך, אחד המקורות העיקריים למחאה נגד הארמון בעשורים האחרונים היה דווקא ראשי השבטים הבדווים מן הפריפריה (בעיקר בדרום הממלכה, באזור מען וג'רש), החשים יותר מכול מודרים ומוקצים מעמדות השפעתם הקודמות.⁴⁰ כבר בשנת 2012 התריע פרופ' אשר ססר מפני "שבירת הברית"

36 עטאף אל-רוצ'אן, "ג'מיע רג'אל אל-מלכ", אל-ערבי אל-ג'דיד, 20 ביולי 2021, <https://www.alaraby.co.uk/opinion/> (תאריך כניסה: 27 באוגוסט 2021).

37 "באסם עוצ' אללה: מן מחרכ ללאצלאח אל-אקתצארי פי אל-ארדן אלא סג'ין", BBC, 8 באפריל 2021, <https://www.bbc.com> (תאריך כניסה: 2 ביולי 2021).

38 "בדא מחאכמת באסם עוצ' אללה ואל-שריף זיד בקצ'ית אל-פתנה", אל-וטן, 21 ביוני 2021, <https://alwatannews.net/Arab/article/947609/> (תאריך כניסה: 1 באפריל 2022).

39 "מצדר קצ'אאי ירד עלא אדעאאאת באסם עוצ' אללה חול תעצ'ה ללתעד'יב", עמון, 13 ביולי 2021, <https://www.ammonnews.net/article/622234> (תאריך כניסה: 16 ביולי 2021).

המסורתית בין הארמון לתומכיו הברווים בידי המלך עבדאללה, בשל מדיניותו הכלכלית האמורה, כמוקד סיכון להמשך יציבותו של המשטר המלוכני בירדן.⁴¹ בהקשר זה יצוין כי מחאה מצד נאמני בית המלוכה הברווים על רקע רפורמות כלכליות ניאוליברליות אינה תופעה חדשה שהחלה בתקופת עבדאללה בלבד, וכבר בשלהי תקופת שלטונו של המלך חסין, בשנת 1989, ידעה הממלכה "מהומות מזון". זאת לאחר שהעמיק המשבר הכלכלי וירדן נזקקה לסיוע קרן המטבע הבין-לאומית, שדרשה בין היתר להסיר את הסובסידיות על מחירי המזון, דבר שגרר את ביטולן ואת האמרת מחירי מוצרי היסוד. בעקבות זאת התעורר גל מחאה אלים בערי הדרום מען, פרפ וטפילה, שמרבית אוכלוסייתן ממוצא בדוי, ובעקבותיו פוטרה הממשלה ובוצעו רפורמות פוליטיות שונות.⁴² יוצא אפוא שמדיניותו הכלכלית של עבדאללה פגעה במיוחד במעמדם של שני מגזרים – הברווים אנשי הפריפריה שאיבדו את כוחם והשפעתם בשל אובדן מקורות פרנסה ממשלתיים, והמעמד הבינוני-נמוך העירוני הפלסטיני, המוחלש ממילא.

אשר לקבוצה האחרונה שהוזכרה, מן הראוי להזכיר שסע פוליטי נוסף המאפיין את החברה והפוליטיקה הירדנית – השסע בין ארמון המלוכה לבין תנועת האחים המוסלמים, שמעוזי תמיכתם העיקריים הם מחנות הפליטים הפלסטיניים, השכונות העירוניות הצפופות המאוכלסות בעיקר בפלסטינים, ו"הפריפריה החברתית-כלכלית" של ירדן ככלל. האחים המוסלמים הם גורם האופוזיציה העיקרי לארמון, ומכיוון שהם נתמכים בעיקר בידי האוכלוסייה הפלסטינית, הדבר תורם להעמקת השסע הקיים ממילא בין העבר-ירדנים לפלסטינים.⁴³ כפועל יוצא מכך, קולם של האחים המוסלמים נשמע ברמה בכל הנוגע למחאה נגד השחיתות, והם מנהיגים הפגנות ומחאות ברחבי הממלכה בעיקר סביב סיום תפילות יום השישי, מועד המאפשר השתתפות רבה יותר של מפגינים במחאות. ואולם תנועת האחים המוסלמים אינה גורם המחאה היחיד כנגד השחיתות. סביב "האביב הערבי", ובמידה רבה בעקבותיו, החלה להתגבש תנועת מחאה עממית שקראה לרפורמה דמוקרטית ולמאבק

41 אשר ססר, "יציבות ושינוי דורי בממלכת ירדן: הרצאה שניתנה במסגרת יום עיון של האוניברסיטה הפתוחה", 2012, מחאה וזעם ומהפכה במזרח התיכון – לרגל צאת ספרו של פרופ' חגי ארליך: "דורות של מרי: סטודנטים ואוניברסיטאות במזרח התיכון", רעננה, האוניברסיטה הפתוחה, <https://www.youtube.com/watch?v=pwVrnnvbvol> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

42 יוסף נבו, ירדן: החיפוש אחר זהות (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2005), עמ' 280–281.

43 שמואל בר, "האחים המוסלמים בירדן: מ'אופוזיציה נאמנה' לאיום על הישות ההאשמית", בתוך מאיר חטינה ואורי מ' קופרשמידט (עורכים), האחים המוסלמים: חזון דתי במציאות משתנה (תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012), עמ' 186–202.

בשחיתות - תנועת אל-חראק, שהורכבה מציבור מגוון מכלל שדרות העם הירדני, לרבות עבר-ירדנים ופלסטינים שחשו נפגעים ממדיניותה הכלכלית והפוליטית של הממשלה. מרבית חברי תנועת אל-חראק היו צעירים שנמנו עם עובדי המדינה, וכשליש מהם נמנו עם עובדי המגזר הפרטי. מחאתם החלה בעיקר בשל מצוקותיהם הכלכליות, והתמקדה והלכה בנושא המאבק בשחיתות.⁴⁴

הרשות למאבק בשחיתות

עם הצטרפות ירדן לאמנה הבין-לאומית נגד שחיתות, ואגב רפורמות חוקתיות שהתרחשו בעשור הראשון ובתחילת העשור השני של המאה ה-21, הוקמה בשנת 2006 הרשות לקידום היושרה והמאבק בשחיתות מכוח חוק שהעביר הפרלמנט. יצוין כי עוד טרם הקמת הרשות הוקמה בסוף שנות התשעים מחלקה למאבק בשחיתות במסגרת המודיעין הכללי, בעקבות מינוי ועדה מלכותית על ידי המלך חסין שבדקה את תופעת השחיתות בממלכה. הרשות שהוקמה בשנת 2006 החליפה את המחלקה הזאת.⁴⁵ בתחילה הייתה הרשות גוף שעצמאותו הוטלה בספק נוכח סמכויותיו המוגבלות לחקור ולהעמיד לדין, כפיפותו הישירה לראש הממשלה ויכולתו של הדרג הפוליטי להדיח את ראשי הרשות.⁴⁶ אלא שבכרבות השנים הלך והתחזק גוף זה, וזכה לעצמאות וליוקרה רבות יותר, בין היתר בשל העובדה שנוספו לו סמכויות והוסדר מעמדו בחוק, והחוק אף תוקן מעת לעת.⁴⁷

44 ח'ולה אל-חסן וד'אב אל-בראניה, "את'ר אל-ג'הוד אל-חכומיה פי מכאפחת אל-פסאר, ואל-רצ'א ען אדאא אל-חכומה פי משארכת אל-מואטנין פי אל-חראק אל-שעבי פי אל-ארדן", מג'לת אל-אדאב ואל-עלום אל-אג'תמאעיה, ערך 6, רקם 3 (2015), עמ' 47-60; Hassan A. Barari, "The Limits of Political Reform in Jordan: The Role of External Actors", Friedrich Ebert Stiftung - International Policy Analysis, December 2013, <https://library.fes.de/pdf-files/iez/10455-20140108.pdf> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

45 סלאם מסאפר, "קצארא אל-קול - ג'נראל אל-מח'אבראא אל-ארדניה יפתח מע'אליף אל-פסאר פי אל-ממלכה", RT Arabic, 5 ביוני 2018, <https://arabic.rt.com> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

46 "רשיד" יערב ען עדס רצ'אה בקאנן אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאר", עמון, 29 במרץ 2016, <https://www.ammonnews.net/article/263936> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

47 קאנן אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאר. כמו כן ראו: "תעדיל יוסע צלחיאא אל-נזאהה" פי קצ'אא אל-פסאר", עמון, 10 ביולי 2019, <https://www.ammonnews.net/article/470070> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021); "תעדליאא ג'והריה עלא קאנן היאא אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאר", עמון, 5 בספטמבר 2018, <https://www.ammonnews.net/article/395602> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

על פי החוק שתוקן בפעם האחרונה בשנת 2018, אמורות לעמוד בראש הרשות דמויות שיושרתן בולטת, וכך גם תרומתן לחברה, ומעמדן כמעמדו של שופט בערכאה הגבוהה ביותר.⁴⁸ לראשי הרשות סמכות ומעמד של שופט חוקר, והם רשאים לחקור כמעט כל מקרה שחיתות – יש הגדרה נרחבת לעבירות שחיתות, לרבות "ואסטה", "מחסוביה", שוחד, מעילה בכספי ציבור, הלבנת הון, עבירות ניירות ערך ועבירות נוספות – וכך יש להם גם סמכות להעמיד לדין חשודים באמצעות תובע מיוחד, שאף הוא בעל מעמד עצמאי של שופט חוקר. אי אפשר לפגוע בשכרם של ראשי הרשות או לקצר את כהונתם, אלא במקרה של חשדות לביצוע עבירות פליליות. כמו כן, הוגדל מנגנון כוח האדם שעומד לרשות הרשות, לרבות פיתוח יכולות חקירה עצמאיות, בין היתר בתחום הראיות הפורנזיות ובתחום הסייבר ופשעי המחשב, ובהקשר של שיתוף המידע ברמה המקומית, האזורית והבין-לאומית.⁴⁹

לרשות סמכות לתפוס רכוש ולחלטו (להחרימו ולעקלו), וכן למנוע יציאה של חשודים מן הארץ. בהקשר זה יצוין כי בפרסומיה הרשות הדגישה במיוחד תפיסת כספים שהושגו מעבירות שחיתות,⁵⁰ וזאת נוכח ביקורת ציבורית רבה על אוזלת ידן הכללית של הרשויות לשים את ידן על כספים השייכים לחשודים בשחיתות, כך שבפועל הרשויות מצליחות לתפוס סכומים זניחים יחסית להיקפי השחיתות.⁵¹ בשל החשיבות שבהשבת כספים לקופה הציבורית, החוק מחייב את רשויות האכיפה ובתי המשפט לתפוס כל רכוש רלוונטי, ופירותיו מועברים לקרן מיוחדת לתכלית זו, וכן הוא מחייב להטיל קנס מינימלי לצד כל עונש אחר.⁵²

סמכות חשובה נוספת היא יכולתה של הרשות להגן על חושפי שחיתויות ועל עדים, שפעמים רבות נחשפים להתעמרות, לסחיטה ולאיומים. זו אינה תופעה זניחה, ועל פי הדו"ח השנתי לשנת 2019 שפרסמה הרשות, מתוך 107 בקשות להגנה אושרו 16, וב-13 בקשות טרם התקבלה החלטה.⁵³ כמו כן, לרשות סמכות לקיים הסברה והדרכה שמטרתן העלאת המודעות

48 קאנון אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד, סעיף 6(א) לחוק.

49 "אל-בח'ית: שאהין – לא נערך מכאן וג'ורה ובדאנא אל-אסתקצ'אא ענה", *JordanZad*, 10 באפריל 2011, <http://www.jordanzad.com/index.php?page=article&id=40014> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

50 "אל-רזאז יכרם פריק מן 'אל-נזאהה' נג'ח באסתרדאד 20 מליונאן", עמון, 8 ביולי 2018, <https://www.ammonnews.net/article/383418> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

51 עצאם קצ'מאני, "אל-תסויאת פי קצ'איא אל-פסאד", אל-ראי, 22 בדצמבר 2011, <http://alrai.com/article/9719> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

52 קאנון אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד, סעיף 23 לחוק.

53 "היאת אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד – אל-תקריר אל-סנוי 2019", היאת אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד, 2020, <http://www.jiacc.gov.jo/> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

לתופעת השחיתות, לדרכי ההתמודדות עימה ולמניעתה. הרשות עושה זאת בדרכים מגוונות, לרבות בתשדירי שירות ובכתבות באמצעי התקשורת, בכנסים בגופים ממשלתיים ופרטיים, בכנסים בין-לאומיים, בתחרויות בכתיבה, בהרצאות ובפעילויות נוספות במסד ובקהילה. נוסף על אלו, לרשות סמכות להפעיל מנגנוני פיקוח על תיקון ליקויים שנמצאו בחקירותיה, שאומנם לא חצו את הרף הפלילי אך חייבו שינוי ושיפור.⁵⁴

סמכות נוספת שעוגנה בחוק היא היותה של הרשות נציב קבילות הציבור. על פי חוק הציבור רשאי לפנות לרשות בכל תלונה על רשות שלטונית שאין לו כתובת אחרת להתלונן עליה, והרשות רשאית לחקור את התלונה ולפעול לתיקון הליקויים.⁵⁵

כחלק מסמכויותיה של הרשות היא רשאית לדחות תלונה אם לא מצאה לה בסיס; היא רשאית לקבוע כי קיים בסיס ראייתי להעמדה לדין בחשדות לשחיתות, ובמקרה כזה מועבר התיק לטיפול של תובע מיוחד; והיא רשאית שלא לנקוט הליכים פליליים אלא להורות על תיקון הליקויים, ויש לה הסמכות לעקוב אחר ביצוע התיקונים. ראשי הרשות התבטאו לא אחת כי אין למדוד את הצלחת הרשות בשיעור ההעמדה לדין של חשודים בשחיתות, אלא ביכולתה למנוע את השחיתות, בעיקר בדרך של הסברה ותיקון הליקויים, תוך הידברות עם הגורמים המפוקחים והמבוקרים.⁵⁶ שאיפתה המוצהרת של הרשות היא ליצור תרבות, הן במגזר הפרטי והן במגזר הציבורי, שתסייע להיאבק בתופעת השחיתות, החל בהבנת התופעה, דרך העלאת המודעות לה ואיתור מוקדי סיכון וצמצומם, וכלה במאבק חסר פשרות במקרי שחיתות. לשם כך, הרשות מחויבת ל"אסטרטגיה לאומית למאבק בשחיתות" המאושרת מדי שנים מספר בידי הפרלמנט והממשלה, והיא בגדר חזון מוצהר, לצד תוכנית רב-שנתית למאבק בשחיתות.⁵⁷ במטרה לשמור על מעמדה ויוקרתה של הרשות למאבק בשחיתות, כמי שעומדת בחוד החנית של מאבק זה, מונו לעמוד בראשה דמויות בולטות ומוערכות, שיושרתן אינה שנויה במחלוקת. שני ראשים בולטים של הרשות היו סמיה בִּינו, שכיהן כראש הרשות בשנים 2010–2015, ומוחמד

54 "The National Integrity System (NIS) Jordan", *Transparency International* (2017), pp. 15–24. <https://www.transparency.org/> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

55 "אל-נזאהה' ורית'ה לדיואן אל-מ'טאלם ומכאפחת אל-פסאד", עמון, 14 ביולי 2016, <https://www.ammonnews.net/article/275144> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

56 "אל-עלאף: אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד תתעאמל סנויאן מע 300 קצ'יה ית'בת אל-פסאד פי 100", אל-סביל, 10 בדצמבר 2016, <https://assabeel.net/news/2016/12/10/> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

57 "אל-ארדן ישארכ פי אל-דורה אל-אסתת'נאאיה ללאמם אל-מתחדה למכאפחת אל-פסאד", אל-סביל, 4 ביוני 2021, <https://assabeel.net/news/2021/6/4/> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

אל-עלאף, שכיהן בתפקיד זה בשנים 2015-2019. בינו, צ'צ'ני במוצאו ובעל השכלה משפטית, שירת עשרות שנים במודיעין הכללי ואף עמד בראש המחלקה למאבק בשחיתות, שלימים הפכה לרשות עצמאית.⁵⁸ הוא השתחרר משירותו במודיעין הכללי בדרגת גנרל. אחד משיאי פעילותו ברשות הייתה חקירתו של ראש הממשלה המכהן מערוף אל-בח'ית ב"פרשת הקזינו", שעליה יסופר בהמשך. אל-עלאף, אף הוא גנרל בדימוס, שירת מרבית חייו בצבא ירדן ומילא את תפקיד סגן הרמטכ"ל והממונה על התכנון האסטרטגי, שימש יועץ למלך ולראש הממשלה, וכן שימש שגריר ירדן באו"ם.⁵⁹ כיום עומד בראש הרשות ד"ר מהנד חג'אזי, משפטן המתמחה במשפט בין-לאומי והומניטרי, שהשתחרר מהצבא בדרגת גנרל, ושימש בין היתר שופט צבאי ונשיא בית הדין הצבאי לערעורים, וכן יועץ לצלב האדום הבין-לאומי.⁶⁰

בשנים 2010-2018 טיפלה הרשות במוצע בכ-1,800 תיקי חשדות לשחיתות. במוצע כ-30% מהתיקים נסגרו מחוסר ראיות, ובין 8% ל-30% הועברו להעמדה לדין פלילי,⁶¹ וחלה הגדלה ניכרת בכמות הפניות לרשות, בעיקר משנת 2016 ואילך. בחינת מקרי שחיתות שבהם טיפלה הרשות בשנים 2006-2018, ושזכו לכולטות תקשורתית וציבורית, מלמדת על היקף השחיתות ועל היותה חוצת מגזרים (מגזר ציבורי ומגזר פרטי, "שחיתות עבר-ירדנית" או "שחיתות פלסטינית").⁶²

מקרי המבחן

כעת יוצגו מקרי המבחן שבאמצעותם ייבדק תפקודה של הרשות במאבק בשחיתות. מקרי המבחן שיוצגו להלן נבחרו מכמה טעמים: ראשית, המכנה המשותף לכולם הוא ההד הציבורי הנרחב שזכו לו אותם מקרים, וכן חשיבותם לתודעת המאבק בשחיתות שהתבססה בציבור

58 "אל-באשא סמיה בינו ראיס היאת מכאפחת אל-פסאד", אל-דאי, 28 ביוני 2013, <http://alrai.com/article/603279.html> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

59 מחמד קבילאת, "מחמד אל-עלאף ג'נרל צלב מכלף במכאפחת אל-פסאד", Alarab, 26 ביוני 2018, <https://alarab.co.uk/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

60 "מן הו אל-ראיס אל-ג'דיד להיאת אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד?", רוא'א, 4 במרץ 2019, <https://royanews.tv/news/176228> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

61 "אל-עלאף: אל-נזאהה ומכאפחת אל-פסאד תתעאמל סנויאן מע 300 קצ'יה ית'בת אל-פסאד פי 100".

62 נתונים אלו הם עיבוד של ממצאי הדו"חות השנתיים של הרשות, שפורסמו באתר בשנים 2010-2018; ראו באתר הרשות: <http://www.jiacc.gov.jo> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

הירדני בשנים האחרונות; שנית, המקרים מציגים אישים שמעורבים בשחיתות ממגוון רקעים ומעמדות: מחד גיסא מדובר באנשי עסקים בולטים שצמחו בקהילה ונעשו מקורבים לשלטון, ומאידך גיסא מדובר בראשי המערכת הפוליטית והביטחונית, שהיו במוקד קבלת ההחלטות ובסמיכות רבה למלך, וישנו אף מקרה הנוגע לקרוב משפחתו של המלך (באמצעות נישואין) – יש בעובדה זו כדי להעיד על נחישות המאבק בשחיתות, גם בדרגים הגבוהים ביותר; שלישית, המקרים מדגימים היטב את יכולותיה ואת מגבלותיה של הרשות.

א. פרשת בתי הזיקוק

ח'אלד שאהין, פלסטיני במוצאו, הוא איש עסקים עשיר המקורב לשלטון, שידו בכול. הוא נחקר בידי הרשות בשנים 2009–2010 על רקע חשד למתן שירותים במחירים מופקעים, באמצעות אחת מחברותיו, לבתי הזיקוק הירדניים, לצד מתן שוחד לשר המשפטים עאדל אל-קצ'אה, וליועץ הכלכלי לראש הממשלה, מוחמד אל-רואשדה. המעשים לוו בפגיעה בכספי ציבור בהיקף של מיליוני דינארים. השלושה הועמדו לדין ונידונו כל אחד לשלוש שנות מאסר ולקנסות גבוהים.⁶³ הסיפור הפך ל"תפוח אדמה לוהט" כאשר התברר שבעיצומה של תקופת ריצוי מאסרו של שאהין התאפשר לו לעזוב את הממלכה לטיפולים רפואיים בחו"ל באופן חריג, הגם שהדבר לא היה נחון, וספק אם היה חוקי. מקרה זה עורר תרעומת ומחאה ציבוריות רמות, ובשל הלחץ הציבורי הוחזר שאהין לירדן לרצות את שארית מאסרו. בעקבות זאת מצא המלך עבדאללה לנכון להיפגש עם ראשי הוועדה הרפואית המיוחדת שאפשרה את יציאתו של שאהין לחו"ל באופן חריג ביותר. בפגישה שמע המלך את עמדתו של אחד הרופאים הבכירים שהתנגדו לאישור היציאה, ועמד מקורב על תהליך קבלת ההחלטות הפסול במקרה ההוא.⁶⁴

סמיח בינו, ראש הרשות דאז, חקר את פרשת יציאתו של שאהין לחו"ל, ומצא חשדות לאי-סדרים ולשחיתות שאפשרו יציאה חריגה זו. אולם מקורביו של שאהין, שכיהנו בפרלמנט,

63 "הד'ה קצת ח'אלד שאהין.. ואל-ד'הבי: הנאכ סר סוף ימות מעי פי קברי", אל-מרכב, 6 באפריל 2016, <https://www.almrkeb.com/newsid=785.htm> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

64 "עלמת 'כואלים' אן ג'לאלת אל-מלכ עבדאללה אל-ת'אני אלתקא אמס מדיר אל-ח'דמאת אל-טביה אל-מלכיה אל-לואא אל-טביב עבד אל-לטיף וריכאת ואל-עמיד אל-טביב עלי אל-עבוס עז'ו לג'נת אל-מעאלג'את אל-ח'ארג'יה אלתי נט'רת פי מלף ספר אל-סג'ין ח'אלד שאהין ללעלאג' פי אל-ח'ארג'. ואסמע ג'לאלתה אלא וג'הת נט'ר אל-טביב אל-עבוס אלד'י רפצ' אל-תוקיע עלא קראר אל-לג'נה באל-סמאח לשאהין באל-ספר ללח'ארג'", *JordanZad*, 12 באפריל 2011, <http://www.jordanzad.com/index.php?page=article&id=40235> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

בלמו את המשך החקירה ואת מיצוי הדין עימו בהקשר זה. לשאהין אף הותר להתייצב בפני ועדת החקירה של הפרלמנט – זכות השמורה למנהיגיה הפוליטיים של ירדן בלבד – ולאחר מכן סגר הפרלמנט את תיק החקירה.⁶⁵ הדבר עורר תרעומת רבה בציבור, ופינו צוטט כמי שאמר שהפרלמנט חתר תחת עצמאותה של הרשות וסיכל את מיצוי הדין עם שאהין. לדבריו, חברי הפרלמנט הם לרוב בעלי אינטרסים פוליטיים וכלכליים, וביניהם אנשי עסקים לשעבר – חבריו ועמיתיו של שאהין. לכן, לדבריו, מעורבותם בפרשות מסוג זה צריכה להיבחן בדקדקנות ובחשדנות.⁶⁶ יוער כי גם לאחר שחרורו מהכלא שמר שאהין על מעמדו, ואף נערכה לו "מסיבת שחרור" שבה נכחו שועי הממלכה, לרבות ראשי ממשלה לשעבר, דבר המוכיח שהעילית הירדנית לא הבינה את משמעות השחיתות בעיני הציבור, שמאס במציאות חייו זו. בעיני הציבור הירדני ח'אלד שאהין היה ונותר סמל לסיאוב ולשחיתות.⁶⁷

ב. פרשת הקזינו

מערוף אל-בח'ית כיהן כראש ממשלת ירדן במהלך שתי כהונות: האחת בשנים 2005–2007, והשנייה בשנת 2011, שנת פרוץ "האביב הערבי". בעברו עמד אל-בח'ית כראש מנגנון הביטחון הלאומי וכיהן בתפקידים בכירים בצבא, ולאחר מכן שימש שגריר ירדן בישראל ובתורכיה.⁶⁸ בעת שכיהן בח'ית כראש ממשלה בשנת 2007, אישרה ממשלתו התקשרות עם חברה זרה להקמת קזינו בים המלח. החוזה היה סודי, וסוכם שככל שתתגלע מחלוקת בין ממשלת ירדן לחברה, לא יחול עליה החוק הירדני אלא חוק זר, ואם תפר הממשלה את החוזה, היא תשלם פיצוי בלתי מותנה בהוכחת נזק בסך מיליארד דינאר ירדני. בעקבות ביקורת ציבורית בוטל החוזה עוד בתקופת כהונתו הראשונה של אל-בח'ית, אולם הפרשה שבה ועלתה לכותרות עם

65 "אל-נואב יצות באל-אע'לביה עלא עדם אחאלת קצ'ית ספר ח'אלד שאהין אלא אל-ניאבה אל-עאמה", *Jordanzad*, 23 באפריל 2012, <http://www.jordanzad.com/index.php?page=article&id=80033> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

66 "אל-באשא סמיח בינו ראיס היאת מכאפחת אל-פסאר".

67 "אקאם רג'ל אל-אעמאל ח'אלד שאהין חפל עשא צ'ח'ם פי מנזלה פי מנטקת עבון אל-אסבוע אל-מאצ'י, בעד אנתהאא פתרת מחכומיתה עלא ח'לפית קצ'ית מצפאה אל-בתרול, וחצ'ר אל-חפל עדר ואסע מן רג'אל אל-אעמאל וכבאר אל-סיאסיין, ורואסאא וזאראת סאבקין", *Jordanzad*, 17 במרץ 2013, <http://www.jordanzad.com/index.php?page=article&id=115085> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

68 "דולת אל-דכתור מערוף אל-בח'ית", ראאסת אל-וזרא', ללא תאריך, <http://www.pm.gov.jo/> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

מינויו של אל-בח'ית לראשות הממשלה בשנת 2011.⁶⁹ הועלו שמועות עיקשות על מתן שוחד לחברי ממשלה, ביניהם שר התיירות אסאמה אל-דבאס, ועל אישור החוזה תוך ניגוד עניינים של חלק מחברי הממשלה. באותה תקופה ממש פרצו מחאות "האביב הערבי" גם בירדן, והציבור המוחה כינה את ממשלתו של אל-בח'ית "ממשלת השחיתות והקזינו".⁷⁰ בעקבות הלחץ הציבורי והתקשורתי החליט אל-בח'ית לפנות לראש הרשות למאבק בשחיתות, סמיח בינו, וביקש ממנו לחקור את הפרשה. יצוין כי תומכיו של אל-בח'ית ראו בכך "אות כבוד" לנכונותו להחקר ולחשוף את האמת.⁷¹

במהלך חסר תקדים חקר בינו את אל-בח'ית בעודו מכהן בתפקידו כראש הממשלה, ומצא חשדות לשחיתות. נוכח הוראות החוקה הירדנית, נקבע ששרים, סנטורים (חברי הבית העליון – מג'לס אל-אעיאן) וחברי פרלמנט (חברי הבית התחתון – מג'לס אל-נואב) יועמדו לדין בידי הבית שבו הם מכהנים.⁷² לפיכך, הועברו ממצאי החקירה לוועדת חקירה פרלמנטרית. אך אף שזו סברה שיש להעמיד לדין את אל-בח'ית, לא נמצא הרוב המיוחס הדרוש במליאת הפרלמנט להעמידו לדין, והוא זוכה מהאישומים נגדו בישיבה סוערת שגררה מחאות והתפרטות של חברי פרלמנט.⁷³ פרשה זו הותירה טעם מר בציבור הירדני, בכך שלמרות החשדות לשחיתות, שוב יצא בכיר ירדני ומקורב לשלטון בלא כלום. לא למותר לציין שגם השר לשעבר אל-דבאס, שהועמד לדין, נמצא זכאי לאחר ניהול הליך משפטי שארך שנים אחדות.⁷⁴

ג. פרשות ראשי המודיעין הכללי

המודיעין הכללי בירדן הוא גוף המודיעין והביטחון החזק ביותר במדינה, הנחשב גם למטיל אימה, ויש לו תפקיד מהותי בשמירה על יציבות המשטר. ראשיו זכו באופן מסורתי למעמד

69 מחמד אל-נג'אר, "כאזינוהאת אל-ארדן.. אל-קצה אל-כאמלה", *Al-Jazeera*, 13 בספטמבר 2011, <https://www.aljazeera.net/> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

70 "נחו אלפי ארדני יח'דג'ון אלא אל-שארע לתנרדד ב'חכומה וברלמנאן כאזינו אל-עאר", *France24*, 1 ביולי 2011, <https://www.france24.com/> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

71 בתול תיכא, "מן בתול תיכא אלא מערוף אל-בח'ית", אל-מדינה אל-אח'באדיה, 13 במאי 2015, <https://www.almadenahnews.com/> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

72 סעיפים 86 ו-90 לחוקה הירדנית, "אל-דסתור אל-ארדני", מג'לס אל-אמה, <http://parliament.jo/node/137> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

73 יאסר אבו הלאלה, "פשל אל-נואב אל-ארדני פי אתהאם אל-בח'ית", *Al-Jazeera Channel*, 27 ביוני 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=dIUgO7-5rJ0> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

74 חאזם עכרוש, "תבראת אל-דבאס פי קצ'ית אל-כאזינו", אל-דאי, 12 במאי 2013, <http://alrai.com/article/584539.html> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

רם ולקשר ישיר והדוק עם ארמון המלוכה.⁷⁵ לכן, לחקירתם, להעמדתם לדין ולשפיטתם למאסר של שנים, משמעות ציבורית רבה. כך לדוגמה, מוחמד אל-ד'הבי, שנחשב לאחד מ"אנשי המלך" ולאחד מהמקורבים לו ביותר, עמד בראש המודיעין הכללי בשנים 2005-2008. יצוין כי בשנים 2007-2008 כיהן אחיו, נאדר אל-ד'הבי, כראש הממשלה, עובדה הממחישה את מידת קרבת המשפחה לארמון.⁷⁶ בשנת 2013 נשפט מוחמד אל-ד'הבי ל-13 שנות מאסר לרבות עבודות פרך והוטלו עליו קנסות גבוהים, שכן נמצא אשם בשימוש לרעה בכוח המשרה, בהלבנת הון ובמעילה בכספי ציבור בהיקף של מאות אלפי דינאר. בשנת 2018, עת עמד להיחקק חוק חנינה כללית, הבהיר הארמון כי אל-ד'הבי לא יזכה להיכלל בחנינה זו.⁷⁷

הפרשה נחקרה על ידי הרשות למאבק בשחיתות, והיא נחשבת לפרשה חשובה שחזקה את מעמד הרשות בעיני הציבור. תמונותיו של אל-ד'הבי מובל אל בית המשפט וממנו בליווי שוטרים, היכו גלים בציבור.⁷⁸ דוברים בולטים, דוגמת חבר הפרלמנט ד"ר ממדוח אל-עבאדי, התייחסו לפרשה זו כאל "קו פרשת המים" מבחינת נחישותה של המדינה למצות את הדין עם גורמים מושחתים, אף אם הם בכירים ורמי דרג.⁷⁹ אל-ד'הבי מצידו טען לחפותו וכי נפל קורבן לרדיפה פוליטית שנועדה להרחיקו מצומתי ההשפעה בממלכה, כמו נאשמים רמי דרג אחרים שטענו זאת לפניו ואחריו.⁸⁰ בהקשר זה יצוין כי רבות נכתב על היריבות בין אל-ד'הבי לבין באסם עוצ'אללה, שנאבקו שניהם על קרבתם למלך, בשעה ששימשו שניהם יד ימינו, האחד במודיעין הכללי והאחר בלשכה המלכותית.⁸¹ בסופו של דבר שניהם מצאו את עצמם בכלא לשנים ארוכות, גם אם בנסיבות שונות.

75 טל, עימות מבית, עמ' 256.

76 "אל-סירה אל-ד'אתיה לאעצ'אא אל-חכומה אל-ארדניה אל-ג'ידה (אל-ד'הבי)", מוקע עמאן נת, 2 במרץ 2011, <https://ammannet.net/> (תאריך כניסה: 27 באוגוסט 2021).

77 "מצדר חכומי: אל-עפו אל-עאם לן ישמל מחמד אל-ד'הבי ווליד אל-כרדי", *JordanZad*, 19 בדצמבר 2018, <http://www.jordanzad.com/index.php?page=article&id=311839> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

78 מחמוד מע'רבי, "תפאציל אל-חכם עלא אל-ד'הבי", ח'ברני, 11 בנובמבר 2012, <https://www.khaberni.com/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

79 מחמד אל-נג'אר, "דעואת למחאכמת אל-פסאד אל-סיאסי באל-ארדן", *Al-Jazeera*, 26 בינואר 2012, <https://www.aljazeera.net/> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

80 פהר אל-ח'יטאן, "אל-חכם עלא אל-ד'הבי.. דלאלת ומלאחט'את", עמון, 12 בנובמבר 2012, <https://www.ammonnews.net/article/136420> (תאריך כניסה: 11 ביולי 2021).

81 עטאף אל-רוצ'אן, "ג'מיע רג'אל אל-מלך".

פרשה אחרת שאירעה טרם הקמת הרשות, וזכתה אף היא לפרופיל תקשורתי גבוה, הייתה פרשת העמדתו לדין של ראש המודיעין הכללי לשעבר, סמיח אל-בטיח⁸², ששימש גם היועץ לביטחון לאומי למלך עבדאללה. פרשה זו מוזכרת כאן לנוכח חשיבותה בדעת הקהל הירדנית והדהודה עד היום בשיח הציבורי העוסק בשחיתות. אל-בטיח⁸³ נשפט בשנת 2003 לתקופת מאסר בת שמונה שנים, והוטלו עליו קנסות בסך מיליוני דינארים. פרשה זו כונתה "פרשת ההקלות הבנקאיות" (אל-תסהילאת אל-בנכיה), ובמהלך החקירה התברר כי אל-בטיח⁸⁴ עָרַב שלא כדין, וללא כל בסיס עובדתי, להלוואות שנטל יועצו הפרטי לענייני השקעות, מג'ד אל-שמאילה, בהיקף כרבע מיליארד דינאר. ההלוואות ניתנו לאל-שמאילה מבנקים ציבוריים ירדניים, על סמך המלצתו של אל-בטיח⁸⁵, הגם שלא הייתה לכך הצדקה. למעשה התברר כי רק בשל יוקרתו של אל-בטיח⁸⁶ הצליח אל-שמאילה ליטול מהבנקים בירדן את ההלוואות ההן, שבסופו של דבר לא השיב תוך שהוא נמלט מהממלכה, ובכך גרם נזק חמור לקופה הציבורית ולמערכת הבנקאות הירדנית. בהמשך הוסגר אל-שמאילה מאוסטרליה⁸⁷, ובשנת 2003 נגזר דינו למאסר של שלוש שנים ולקנס בסך יותר ממיליון דינאר.⁸⁸ אל-בטיח⁸⁹ טען כל העת לחפותו ושלא קיבל כל טובת הנאה מההתנהלות שיוחסה לו, אולם בסופו של דבר נדחו טענותיו והוא הורשע.⁹⁰

ביום שבו נגזרו על אל-בטיח⁹¹ עונשי המאסר והקנסות, הומתק עונשו משמונה שנות מאסר לארבע שנות מאסר, והותר לו לרצות את העונש בווילה פרטית ומאוכלסת, במקום בבית כלא כאחד האזרחים. חודשים ספורים לאחר שחרורו נועד אל-בטיח⁹² עם המלך לאחר שנודע למלך כי ככוונת אל-בטיח⁹³ לחשוף את סיפורו לעיתונות תמורת מיליוני דולרים, טענה שהוכחשה בפגישה מצד אל-בטיח⁹⁴, שאמר שלעד יישאר "חייל נאמן של הממלכה".⁹⁵ גם פרשה זו סוקרה בהרחבה ונתפסה כהוכחה לכך שבירדן ישנם שווים וישנם שווים יותר,

82 ח'לוד אל-ג'אעוני, "תסלמתה אל-חכומה מן אסטרליא.. ואל-נאטק אל-רסמי ישיד בג'הוד אל-מח'אבראת אלעאמה מג'ד אל-שמאילה פי קבצ'ה אל-עדאלה מדעי עאם מחכמת אמן אל-דולה בדאא אל-תחקיק", אל-דתסור, 20 בנובמבר 2002, <https://www.addustour.com/articles/792051>, (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

83 "אל-ארדן יחכם בסג'ן אל-שמאילה סת סנואת", *Aljazeera*, 17 בספטמבר 2003, <https://www.aljazeera.net/> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

84 "קנבולה מן אל-עיאר אל-ת'קיל: מדיר אל-מח'אבראת אל-ארדניה אל-אסבך סמיח אל-בטיח" בריא מן קצ'ית אל-תסהילאת אל-בנכיה... אל-תפאציל אל-כאמלה", דניא אל-זטן, 24 בספטמבר 2011, <https://www.alwatanvoice.com/> (תאריך כניסה: 15 ביולי 2021).

85 נביל ע'ישאן ומחמד אל-דעמה, "אל-ארדון: חבס אל-בטיח" 8 סנואת ומדיר אל-מח'אבראת יח'פץ אל-עקובה ללנצף", אל-שרק אל-אוסט, 11 ביולי 2013, <https://archive.aawsat.com/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

ושהאפליה והשחיתות ממשיכות כדרכן ועולם כמנהגו נוהג. ביטוי לכך ניתן למצוא בכתבה בעיתון מקומי בירדן, שבה מתח הכותב ביקורת על אל-בטיח'י, הממשיך להשתמש בתואר "הוד מעלתו" (מעאלי) בלי להתבייש בכך, למרות עברו הפלילי.⁸⁶

ד. פרשת הפוספטים

וליד אל-כרדי - בעלה של הנסיכה באסמה, אחותו של המלך חסין ודודתו של המלך עבדאללה - הוא איש עסקים ידוע ומקושר.⁸⁷ בשנת 2010 חקרה הרשות פרשת שחיתות שבמרכזה תקופת כהונתו של אל-כרדי כמנהל חברת הפוספטים הירדנית. החברה הופרטה שנים ספורות לפני בחירתו לתפקיד זה. יצוין כי עצם הפרטת החברה הממשלתית, ששימשה אחד ממקורות ההכנסה העצמיים הבודדים והבולטים של ירדן - מלבד מרבצי הפוספטים, ירדן נעדרת משאבי טבע משמעותיים - עוררה סימני שאלה בדבר נחיצותה או התועלת שתצמח ממנה. יש הסבורים כי הפרטת מפעלי הפוספטים גרמה נזק רב לכלכלה הירדנית, ושיחקה בעיקר לידיהם של בעלי אינטרס ובעלי הון המקורבים לשלטון.⁸⁸

התברר שאל-כרדי פעל בניגוד עניינים חמור, והביא להתקשרות חברת הפוספטים עם חברות שיש לו נגיעה אליהן, ושבעבור שירותיהן שולמו מאות מיליוני דינארים, במחירים הגבוהים עשרות מונים ממחירי השוק המקובלים בתחום זה. בשל מגוריו עם הנסיכה באסמה בחו"ל כשלו ניסיונות הסגרתו לירדן, והוא נשפט בהיעדרו לשלושים שנות מאסר ועבודות פרך, וכן לקנסות בסך מיליוני דינארים.⁸⁹ קצף ציבורי רב יצא על כך שאל-כרדי הצליח לחמוק מהדין לאחר שעזב את המדינה מבעוד מועד. הסברי הממשלה, שלפיהם מוצו כל הניסיונות החוקיים להביא להסגרתו, בשל החלטות של ערכאות אירופיות שאינן בשליטתה,⁹⁰ לא התקבלו יפה בעיני הציבור הירדני, והוא סבר שוב כי מדובר בהעדפת מקורבים המאפשרת

86 "באליות'יקה.. סמיח אל-בטיח'י מא זאל יחתפט' בלקב מעאלי רסמיאן", אל-בלקאא אל-יום, 22 במאי 2017, <http://www.albalqatoday.com/article/92802> (תאריך כניסה: 27 באוגוסט 2021).

87 "מן הו וליד אל-כרדי אל-מקים פי לנרן ואל-מטלוב ללארדן!", ג'דאא ניו, 29 באוגוסט 2017, <https://www.garaanews.com/article/221908> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

88 עלימאת, "אל-פסאד ואנעכאסאטה עלא אל-תנמיה אל-אקתצאדיה", עמ' 253-254.

89 "סג'ן וע'ראמה באל-מלאין לזוג' עמת מלכ אלארדן... הכר'א עלקת?", ערבי21, 11 בספטמבר 2020, <https://arabi21.com/> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

90 אל-מחאכם אל-ארוביה תבראא וליד אל-כרדי...", עמון, 6 בינואר 2016, <https://www.ammonnews.net/article/254913> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

להימנע ממיצוי הדין עימם.⁹¹ הנסיכה באסמה צוטטה בדף הפייסבוק שלה כמי שמותחת ביקורת על הארמון (בלי לנקוב בשמו של המלך), תוך שהיא דבקה בחפותו של בעלה ובטענתו כי מדובר בעלילה שמקורה בארמונו של עבדאללה.⁹²

פרשה זו ממחישה עד כמה בעייתית ורגישה חקירתם של מקורבים לשלטון, וקיים חשש מתמיד מפני מעורבותם של גורמים המקורבים להם בחקירה, באופן שעלול להוביל לטרפודה. חשש זה יקבל ביטוי גם בפרשה הבאה.

ה. פרשת מפעל הסיגריות

במהלך קיץ 2018 חשף חבר פרלמנט התארגנות עבריינית שתכליתה ייצור בהיקף נרחב של סיגריות מזויפות, ללא אישורים או רישיונות, תוך הברחת הסחורה אל ירדן ומחוצה לה, אגב התחמקות מתשלום מיסים ומכסים בשווי המתקרב לחצי מיליארד דינאר.⁹³ פרשה זו נחקרה ברשות למאבק בשחיתות, ובעקבות החקירה ופרסומה בציבור פשטו רשויות האכיפה על כמה מפעלים ברחבי הממלכה וביצעו מעצרים רבים. במרכז הפרשה עמד עֶנִי מְטִיע, איש עסקים ממוצא פלסטיני. גם כאן, בדומה לח'אלד שאהין, מדובר באיש עסקים בולט ביותר שהיה ידוע בפעילותו המסחרית הענפה, וכן בפעילותו הפילנתרופית לאורך שנים, שזיכתה אותו באותות הוקרה. הוא אף עמד בראש לשכת המסחר הירדנית.⁹⁴ פרשה זו הכתה גלים בציבור ובאמצעי התקשורת, וזעם התעורר על אוזלת ידן של הרשויות, אשר "החמיצו" את ההזדמנות לתפוס את מטיע, והניחו לו להימלט מן המדינה ערב חשיפת הפרשה וביצוע המעצרים והפשיטות על ידי רשויות האכיפה. נטען כי בשל קרבתו לשלטון ידע מטיע מבעוד מועד על הכוונה לעוצרו והצליח להימלט. בהקשר זה עלתה דרישה לחקור מי הדליף למטיע את דבר מעצרו הצפוי ומי שיתף עימו פעולה, ושוב התחדדה התחושה שמי שמקורב לשלטון זוכה ל"טיפול מועדף" וסלחני.⁹⁵

91 "מעאן: משאנק לפאסדי 'אל-פוספאת'", עמון, 14 בדצמבר 2012, <https://www.ammonnews.net/article/139292> (תאריך כניסה: 16 במאי 2021).

92 "אל-אמידה בסמה רדאן עלא קראר אל-חכומה באסתדעאא וליד אל-כרדי: אתקוא דעות אל-מט'לום", עמון, 29 באוגוסט 2017, <https://www.ammonnews.net/article/329227> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

93 "אל-טראונה: לם אתלק אי תהדיר חול קצ'ית 'מצנע אל-דח'אן'", עמון, 17 ביולי 2018, <https://www.ammonnews.net/article/385387> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

94 "עוני מטיע רג'ל אל-אעמאל אל-ארדני, מן אל-ג'מעיא אל-ח'יריה אלא אל-סג'י", BBC, 18 בדצמבר 2018, <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-46607045> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

95 סלאמה אל-דרעאוי, "מחארכת אל-פסאד לאסתעאדת אל-ת'קה", אל-דסתור, 26 ביולי 2018, <https://www.addustour.com/articles/> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

הלחץ הציבורי היה כה רב, עד שהמלך עבדאללה עצמו התבטא בפומבי ואמר כי יש למצות את הדין עם מטיע וחבר מרעיו, ויש לפעול להסגרתו המיידית לירדן, כפי שאכן אירע בסופו של דבר.⁹⁶ מטיע הועמד לדין עם כמה עשרות מעורבים, בהם בכירים במנהל המכס הירדני, והואשם בביצוע עבירות כלכליות בהיקף נרחב תוך פגיעה בביטחון המדינה. נכון לכתיבת שורות אלו (יולי 2021) מטיע וחבריו עודם עצורים ומשפטם מתנהל.⁹⁷

נדמה כי פרשה זו שבה והדגישה עד כמה כאובה בעיית השחיתות בשיח הציבורי הירדני, ועד כמה היא תורמת לתחושת אובדן הדרך ואובדן התקווה בקרב הציבור. תגובת הציבור המחישה את עומק תסכולו מחד גיסא, ומעורבות המלך הפומבית בפרשה, כמענה לתגובת הציבור, מלמדת על שיפור הקשב של הארמון לרחשי לב הציבור מאידך גיסא. בהקשר לפרשה זו יצוין כי העיתונות הירדנית שיבחה את תפקודה היעיל והמקצועי של הרשות למאבק בשחיתות, והיא תוארה כמקור תקווה לכך שהממלכה אכן מצליחה להתקדם במאבק בשחיתות, אך גם הביעה את הדאגה מעצם יכולתו של מטיע לברוח ערב מעצרו המתוכנן, הואיל וקיבל על כך מידע מוקדם ממקורב זה או אחר.⁹⁸

96 "מאד'א קאל אל-מלכ ען קצ'ית מצנע אל-דח'אן?", עמון, 5 באוגוסט 2018, <https://www.ammonnews.net/article/389356> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

97 "אצאבת עוני מטיע בפירוס כורונא.. תפאציל", רוא'א, 31 בינואר 2021, <https://royanews.tv/news/236412> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

98 מחמד כאמל אל-קרעאן, "עזם אל-חכומה עלא מחארכת אל-פסאד בג'לב מטיע", עמון, 18 בדצמבר 2018, <https://www.ammonnews.net/article/421810> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021); סלאמה אל-דרעאוי, "מחארכת אל-פסאד לאסתעאדת אל-ת'קה"; נאאף אל-לימון, "אל-נזאהה ערבון אל-ת'קה", עמון, 25 ביוני 2018, <https://www.ammonnews.net/article/380983> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021); עזאם אל-ענאנזה, "היאת אל-נזאהה ומכאפתח אל-פסאד פי עיון אל-ארדניין", עמון, 7 באוקטובר 2018, <https://www.ammonnews.net/article/403268> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021); ח'אלד אל-זבידי, "נחו תג'פ'יף מנאבע אל-פסאד", עמון, 19 בינואר 2019, <https://www.ammonnews.net/article/428801> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021); ח'לור אל-ח'טאטבה, "אל-עקאב.. אל-חל לכל שבהת אל-פסאד", עמון, 16 בינואר 2019, <https://www.ammonnews.net/article/428134> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021); "אל-ארדן... הל בדאת 'אל-ת'ורה אל-ביצ'אא' צ'ד אל-פסאד? .. ואולא חלקאתהא מחאכמת מסאול כביר ושח'ציאת מערופה", מדאראת ערביה (אל-מוקע אל-מקאום), 10 בנובמבר 2019, <https://arabmadarat.net/?p=53488> (תאריך כניסה: 17 במאי 2021).

סיכום ומסקנות

סקירת פרשות השחיתות הבולטות בירדן מ־15 השנים האחרונות מלמדת על עליית מדרגה באופן הממוסד שבו נלחמת ירדן בתופעת השחיתות. אומנם השיח הציבורי ביחס לתופעה, והמחאה הציבורית שתופעה זו גררה, נוכחים בירדן לאורך עשרות שנים, עוד טרם "האביב הערבי", אך נדמה כי שיח זה התעצם בעקבות "האביב הערבי", ומגמות השינוי הממסדי שנועדו לתמוך במאבק בשחיתות התגברו במיוחד לאחר "האביב הערבי". ניכר כי השחיתות היא עצב חשוף בדעת הקהל הירדנית, החווה מצד אחד שגרת חיים קשה של דחק כלכלי ושיעורי אבטלה גבוהים ביותר, ומצד שני רואה לנגד עיניה שכבה דקיקה של שועי הארץ, הנהנית מכל טוב הארץ וחיה בסגנון מנקר עיניים הודות למעורבותה בשחיתות בוטה ורחבת היקף. כך האוכלוסייה גם רואה שאף על פי שחלק מהמושחתים נמצאים אשמים, הם מצליחים להימלט מאימת הדין או נהנים מיחס סלחני. מכאן ברור עומק הטינה הציבורית בירדן לתופעת השחיתות בכללותה.

במאמר זה הוצגו ההיבטים הייחודיים של תופעת השחיתות ביחס למאפייניה החברתיים-פוליטיים של הממלכה, המסבירים מדוע תופעת השחיתות זוכה לכולטות כה ניכרת בשיח הציבורי הירדני: ההקשר התרבותי-שבטי של תרבות הפרוטקציה והיותה ביטוי לנאמנות למשפחה ולשבט הרלוונטית לכ־40% מהאוכלוסייה שהיא עבר־ירדנית ונחשבת לתומכת מסורתית של המשטר, בעוד 60% מהאוכלוסייה היא ממוצא פלסטיני, ולגביה ההשתייכות השבטית פחות רלוונטית; כוחה הרב של האליטה העבר־ירדנית והיותה גורם שמרני ומשפיע פוליטית, המעוניין לשמר את הסדר הקיים, לצד תלותו של הארמון בה לשם המשך שלטונו; העמקת הפערים בחברה באופן חוצה מגזרים, והחרפת המצב הכלכלי בממלכה תוך העמקת השסע בין עבר־ירדנים לפלסטינים בכל הקשור לגישה למשאבים.

אשר לפרשות השחיתות שנסקרו במאמר זה, המאפיין המשותף להן הוא היקפה הנרחב של השחיתות, וביצועה בידי בעלי שררה, הן במגזר הציבורי הממשלתי והן במגזר הפרטי, תוך "שילוב ידיים" בין גורמים אלה, שאלמלא התקיים לא הייתה מגיעה תופעת השחיתות לממדיה הנוכחיים. עוד ניתן לומר שהן עבר־ירדנים והן פלסטינים "כיכבו" בפרשיות אלה, והדבר מוכיח כי מדובר בתופעה שפשתה בחברה כולה. אי אפשר להמעיט בחשיבות העובדה שהרשות למאבק בשחיתות (ובהמשך בתי המשפט) לא היססה לפעול בנחישות למיצוי הדין עם הדמויות הבכירות ביותר והמוכרות כל כך בירדן. לעובדה זו משמעות סמלית ומעשית גם יחד, שחשיבותה בחברה לא דמוקרטית רבה שבעתיים. יש בכך מסר מרתיע – הן לציבור והן

לאליטות - מסר שאינו רק סמלי, אלא גם מעשי: איש אינו מעל לחוק, כפי שהצהיר פעמים כה רבות המלך עבדאללה. נדמה כי בפועלה כך הוכיחה הרשות שמאחורי הרטוריקה ניצבים גם מעשים והישגים.

עוד אפשר ללמוד מפרשות השחיתות שנסקרו כי האליטות השולטות, בעלות האחיזה במוקדי השליטה והשררה, עושות כל שביכולתן להיאבק בפועלה של הרשות. כך במקרהו הבולט של ח'אלד שאהין, שללא כל בסיס חוקי זכה לחסותו של הפרלמנט, אשר החליט לסגור את תיק החקירה שפתחה הרשות בכל הנוגע ליציאתו של שאהין מירדן במהלך תקופת מאסרו, שלא כדין. מקרה זה מוכיח כי מושגי ה"מחסוביה" וה"ואסטה" שולטים בכיפה, במיוחד בפרלמנט, שחברים בו מנהיגי הברווים העבר-ירדנים לצד אנשי עסקים עבר-ירדנים ופלסטינים כאחד, חבר מרעיו של שאהין. מקרהו של מערוף אל-בח'ית, שנשפט על ידי הפרלמנט אך זופה בסופו של דבר בהיעדר רוב מספיק להרשיעו, ממחיש אף הוא את כוחו של הפרלמנט לסכל את מיצוי הדין עם חשודים רמי דרג, למרות מאמצי הרשות בהקשר זה. באופן דומה אפשר לראות כי במקרים של וליד אל-כרדי ועוני מטיע (שניהם אנשי עסקים בולטים), היה גורם מקורב להם ולחקירה כאחד שידע להודיע מבעוד מועד על הכוונה לעוצרם, ובכך סייע להימלטותם ולשיבוש מהלך החקירה ומיצוי הדין עימם. הדבר מתיישב עם נטייתן של האליטות המסורתיות בירדן להיוותר גורם שמרני המסכל, באופן חוזר ונשנה, רפורמות ליברליות מחשש לאובדן כוחו ומקומו בחברה ובפוליטיקה של ירדן.

לצד זאת, ניתן ללמוד מפרשות השחיתות שנסקרו, כי הרשות למאבק בשחיתות אכן נתפסת בציבור כגורם חשוב, עצמאי ונחוש בכל האמור במאבק בשחיתות, אשר הגיע להישגים לא מבוטלים - מיצוי הדין עם דמויות מפתח בשלטון ובכלכלה. העובדה שראשי הרשות התבטאו בפומבי ובתקיפות נגד גורמים ממסדיים אחרים (כגון הפרלמנט) שניסו לסכל את עבודת הרשות, מלמדת על חוסנה הציבורי של הרשות, ועל ביטחון ראשיה לומר את שעל ליבם בבירור ובפומבי. הדבר מביא להגברת אמון הציבור בגורם מדינתי הנאבק בשחיתות, ויש בכך כדי לאשש את ההנחה שהוצגה בתחילת המאמר בדבר מניעיהם של משטרים אוטוריטריים לנהל מדיניות של מאבק בשחיתות כאפיק לגיוס תמיכה ציבורית (בהיעדר אפיקים דמוקרטיים אחרים שעשויים לשרת מטרה זו). כך יוצא שמאמציו הרטוריים והמעשיים של הארמון להנחיל בציבור תודעה בדבר הצורך להיאבק בשחיתות, נושאים פירות מוחשיים ומובילים ל"תוצאות בשטח", שאפשר לתרגם לתמיכה ציבורית במשטר. עובדה היא, שלכל אורך מחאות "האביב הערבי" לא קרא הציבור להפלת המשטר, אלא להחלת רפורמות פוליטיות ואחרות. הארמון מצידו נענה לדרישות בדרך של פיטורי ממשלות ומינוי ראשי

ממשלות אחרים, וכן בביצוע רפורמות - בעיקר במישור הכלכלי, ופחות במישור הפוליטי. בסופו של דבר יציבותה של ירדן נותרה עקבית יחסית לאורך תקופה מאתגרת זו למשטר בירדן בפרט, ולמשטרים הערביים במזרח התיכון בכלל.

נדמה אפוא כי הרשות הצליחה להגשים את מטרתה להיאבק בנחישות בשחיתות בירדן. הישגיה אינם רק מעשיים, מבחינת מיצוי הדין עם חשודים בשחיתות והעלאת המודעות לתופעה ולצורך להיאבק בה - עצם נחישותה לפעול למיגור השחיתות, למרות התנגדות ממוסדת ואף בוטה, העניקה לה את אמון הציבור והיא נחשבת גורם שאפשר לסמוך עליו, ואפשר לתלות בו את התקווה שעתידה של ירדן עשוי להשתפר בהקשר זה. פעולתה של הרשות בפרופיל תקשורתי גבוה סייעה לחיזוק השיח הציבורי בנושא השחיתות, באופן שעלה בקנה אחד עם דרישות הציבור בירדן בשנים האחרונות, בייחוד לאחר "האביב הערבי", ועם נטיית המשטר להיות קשוב יותר לרחשי ליבו של הציבור בהקשר זה (כפי שהיה אפשר לראות במקריהם של שאהין ומטיע).

על המחבר

מר **דוד ש' גבאי ריכטר** הוא בעל תואר בוגר בהיסטוריה כללית ותואר מוסמך בלימודי דמוקרטיה במגמת היסטוריה מן האוניברסיטה הפתוחה, בעל תואר LLB מן הקריה האקדמית אונו, ובעל תואר LLM מאוניברסיטת תל אביב מאוניברסיטת נורת'ווסטרן (Northwestern) שבשיקגו. כיום הוא תלמיד לתואר שלישי בלימודי המזרח התיכון באוניברסיטת בר-אילן, והוא חוקר את סוגיית מעצרן המנהלי ההגנתי של נשים בירדן על רקע כבוד המשפחה.